

अर्थतन्त्रको पुर्नउत्थानको लागि सामाजिक एकता अर्थतन्त्र

परितोष पौड्याल^१

विषय प्रवेश

समाज, संसार र समृद्धि मानव अर्थतन्त्रका लागि जीवनशील तत्वहरू हुन् । मानव सभ्यता जीवित प्रणाली हो यसमा विभिन्न प्रणालीहरू क्रियाशिल भैरहेका हुन्छन् । ती मध्ये मानव अर्थतन्त्र पनि जीवित प्रणाली हो । मानव अर्थतन्त्र प्रणालीको पनि प्रणाली हो । जलवायु परिवर्तन, गरिबी र असमानता हाम्रो युगमा रहेका परिभाषित मुद्दाहरू हुन् र यी विषयलाई कोभिड र युद्धले सिर्जना गरेका विरोधाभाषहरूले मानव सभ्यतालाई चुनौती दिइरहेका छन् । मानिसहरूले उदाशीनता, अस्थिरता र जीवनयापनको लागत संकटको सामना गरिरहेका छन् । कोभिड पश्चात अर्थव्यवस्था प्रणालीलाई लयमा फर्काउन संसाधन तथा पूँजीको आवश्यकता तथा र युद्धको त्रासले विश्वका ठूलो अर्थव्यवस्था भएका देशहरूले सुरक्षा बजेटको वृद्धिले आशन्न दिनहरू एक पछि अर्को चुनौतीको सामना गर्नुपर्ने छ । प्रस्तुत चुनौतीको मुकाबिला गर्न विश्वव्यापी आर्थिक र राजनीतिक अस्थिरताले हाम्रो वर्तमान विकास प्रणालीका कमजोरीहरूलाई रेखांकित गर्न र वैकल्पिक वा पूरक विकास प्रतिमानको आवश्यकतालाई थप पुष्टि गरेको छ ।

यही सन्दर्भमा वर्तमान विश्व सामाजिक एकता अर्थतन्त्र [Socio-solidarity economy (SSE)] को विषयमा गम्भिर प्राज्ञिक छलफलमा छ । आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र वातावरणीय उद्देश्यहरूलाई पूनः सन्तुलनमा राख्नको लागि एक व्यवहारिक समाधानको रूपमा विश्व मञ्चले छलफल चलाईरहेको छ । हामीले भने २०६३ सालमै तत्कालीन संविधानमा राखेको ३ खम्बे अर्थव्यवस्था प्रणाली जसलाई नयाँ उचाई दिएर २०७३ सालको संविधानले समाजवाद उन्मुख आधारको रूपमा निस्कर्ष निकाल्यौ । सामाजिक एकता अर्थतन्त्र (SSE) को दायरा, प्रकृति र बुझाइ देश-देशमा फरक छ भनेर थप पुष्टि गरेको छ । एशिया प्रशान्त क्षेत्रमा, यो ज्ञानको आधार अबै प्रारम्भिक चरणमा छ । यो छलफलले सम्बन्धित व्यवसायीहरू, नीति निर्माताहरू र अन्य सरोकारवालाहरूलाई राम्रो काम र दिगो विकासको लागि SSE को मूल्य र योगदानहरूको साझा बुझाइमा अब राम्रोसँग सु-सज्जित हुनेछ । यस समझदारीले अन्ततः यस क्षेत्रको राष्ट्रिय सन्दर्भ अनुरूप राम्रो SSE नीतिहरू निर्माण गर्न र एसियाका देशहरूमा SSE को लागि मानक मोडेलको विकासले परिणाम दिएको छ । यो नै वर्तमान समस्यासँग जुध्ने उपाय हो । यो उपायको विकासको प्रक्रियाको विश्लेषण गर्दा नेपालको समाज विज्ञानमा अर्थव्यवस्था र राजनीतिक प्रणालीको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । उदारीकरण, निजीकरण र विश्वव्यापीकरणको प्रभावले आधुनिक विश्वमा पूँजीको संसारभरि स्वतन्त्र आवतजावत, शिक्षा र प्रविधिको विश्वव्यापी स्वतन्त्र आवतजावत र मानिसहरूकै पनि विश्वव्यापी रूपमा स्वतन्त्र आवतजावतको अभ्यासको आरम्भले परम्परागत रूपमा रहेका अन्तरदेशीय सीमारेखालाई सीमित गर्दै छन् । उदारीकरणको आधारभूत अवधारणा भनेको राजनीतिक अर्थतन्त्रको क्षेत्र राज्यको नियन्त्रणबाट मुक्त हुने अवस्था हो । यो विश्व बजारलाई राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा खुला गर्ने प्रक्रिया हो । आन्तरिक बजारमा पाइने उत्पादन र सेवालालाई अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धाका आधारमा खुला राख्नु हो । विश्व बजारमा कानूनी र संस्थागत रूपमा रहेका अवरोधहरूलाई न्यून गरी उत्पादन, सेवा र व्यवसायका सबै शर्त र कानूनी बन्देजहरूलाई समान व्यवहार गर्नु हो । उदारीकरणले आर्थिक वृद्धि, विकास

१ अध्यक्ष, नेफस्कून (नेपाल बचत तथा ऋण केन्द्रीय सहकारी संघ लि.)

र उपभोगका सबै क्षेत्रमा खुला प्रतिस्पर्धालाई स्वीकार गरेको हुन्छ । नवप्रवर्तन, आविष्कार र विश्वव्यापी रूपमा रहेका कुशल अभ्यासले व्यवसायिक समाधानको नयाँ सम्भावनाको उदय गरेसँगै नवउदारवादको विकास भयो । आधुनिक युगमा प्रादुर्भाव भएका समृद्धिका नयाँ पक्षहरुले, आर्थिक आयामहरु, राजनीतिक विचारहरु, सामाजिक व्यवहारहरु, सांस्कृतिक सम्पदाहरुले मानिसको आर्थिक विकास र गुणस्तरीय जीवनमा सम्बोधनको माग गरेका छन् । आधुनिक युगमा प्रस्तुत मागको समाधानको रूपमा सामाजिक एकता अर्थतन्त्र आयामिक पक्ष बनेको छ ।

सन १९४४ देखिको लामो बहस र छलफल पछि विश्व व्यापार संगठनमा अमेरिकी कांग्रेसको असहमति का बीच विश्व व्यापारलाई नियमन गर्न २३ देशहरुले जेनेभामा ३० अक्टोबर, १९४७ मा करारीय ऐक्यवद्धता जाहेर गरी GATT (General agreement of trade and tariffs) को शुरु गरे । प्रस्तुत विषयमा विभिन्न देशमा छलफल भयो र आठौँ पटकमा उरुग्गेमा भएको छलफलले सन १९९४ मा मरकस संभौता भएपछि GATT लाई WTO (World Trade Organization) मा रुपान्तरण गरियो । विश्व व्यापार संगठनमा पुग्दा भन्सार कर र उत्पादन को अतिरिक्त सेवाक्षेत्रलाई मान्यता दिइयो । २३ अप्रिल, २००४ मा नेपाल विश्व व्यापार संगठनको सदस्य बन्यो । विश्व व्यापार संगठनलाई सञ्चालन गर्न तीन आधारभूत सिद्धान्तलाई मान्यता दिइयो ।

१) पारस्परिक सम्बन्ध (Reciprocity) : भन्सार करको दर तथा उत्पादन र सेवाक्षेत्रमा कुनै एक देशलाई विशेष सहूलियतको व्यवस्था गर्दा अर्को देशले पनि पहिलो देशको सरह नै विशेष सहूलियत र उन्मुक्तिको व्यवस्था गर्नु पर्ने प्रावधान छ ।

२) ज्यादै हितकारी राष्ट्र (Most favorable country) : यदि कुनै देशले ज्यादै हितकारी राष्ट्रको दर्जा दिएर अर्को मुलुकलाई वस्तु, उत्पादन र सेवाको आयात करमा न्यूनतम कर लगाउँदछ भने विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता कायम रहेको अर्को मुलुकलाई पनि करको दर ज्यादै हितकारी राष्ट्रको सरह नै लगाउनु पर्दछ । विश्व व्यापार संगठनका सदस्यको बीचमा कुनै पनि प्रकारको भेदभावको नीति तर्जुमा गर्न पाइने छैन ।

३) राष्ट्रिय व्यवहार (National Practice) : बैदेशिक वस्तु, उत्पादन र सेवा आन्तरिक बजारमा आयात गरिसकेपछि आयातित र राज्यमा उत्पादित एउटै प्रकारका वस्तु, उत्पादन र सेवाको बीचमा कुनै पनि प्रकारका विभेद गर्न पाइने छैन ।

विश्व व्यापार संगठनको सदस्य भइसकेपछि संगठनको व्यवस्था अनुसार राष्ट्रको कानून निर्माण गर्नु राज्यको दायित्वमा पर्दछ । विश्व व्यापार संगठनको दस्तावेज अन्तराष्ट्रिय कानूनको रूपमा रही नेपालको कानूनले विश्व व्यापार संगठनको सर्वोच्चतालाई स्वीकार गर्नु पर्दछ । प्रस्तुत तीन सिद्धान्तलाई आधार मानी अन्तर्देशीय व्यापारलाई मार्गदर्शन गर्न विश्व व्यापार संगठनको गठन गरिएको छ । विश्व व्यापार संगठनले देशहरुको बीचमा भएका संभौताको व्यवस्थापन, व्यापार समझदारी, अन्तरदेशीय व्यापारिक विवादको सञ्चालन, राष्ट्रिय व्यापार नीतिको अनुगमन, विकासोन्मुख देशहरुलाई प्राविधिक सहयोग र तालिम एवम् अन्य अन्तराष्ट्रिय संगठनहरूसँग साभेदारी गर्ने कार्यमा सहयोग गर्दछ । आधुनिक राज्यमा व्यापारिक सहजकर्ताको रूपमा WTO को भूमिका निश्चित गरिएको छ । व्यापारमा राज्यको हस्तक्षेपलाई कम गरी प्रतिपर्धात्मक अर्थव्यवस्था प्रणालीमा धेरै नागरिकहरुको पहुँच, संलग्नता र योगदानलाई सम्बोधन गर्ने गरी राष्ट्रिय नीतिको तर्जुमा गर्न WTO ले प्रेरित गर्ने गर्दछ । २०१९ साल भाद्र २१ गते नेपालले विश्व बैंकको सदस्यता लियो । यी संयन्त्रको प्रत्येक परोक्ष प्रभावलाई स्वीकार गर्दै आएका छौं । वर्तमान अवस्था सम्म आउँदा विश्वमञ्चमा अनेकौँ संगठनहरुको निर्माण भइरहेका छन् । तिनीहरुले आफ्नो प्रभाव जमाउने पहल गरिरहेका छन् ।

यस्तो अवस्थामा नेपालले संवैधानिक रूपमा स्वीकार गरेको सामाजिक एकता अर्थतन्त्रको जगमै सरकारी नीति र योजनामा सरलता ल्याउन, निजी र सहकारीको व्यापार व्यवसायलाई अनावश्यक नियन्त्रण र प्रतिबन्ध रोक्न, रोजगारीमा वृद्धि गर्न संवैधानिक तहमा स्थापित तीनवटै तहका सरकारको भूमिका सामाजिक एकता अर्थतन्त्रको आधारभूत सिद्धान्तबाट निर्देशित हुन आवश्यक छ । उदारीकरणको सम्बन्धमा वस्तु र सेवाको मुल्य प्रतिस्पर्धात्मक बजारले निर्धारण गर्ने विषय र मुलकभरि आयात-निर्यातको स्वतन्त्रतालाई संघीय कानूनले सम्बोधन गर्नु पर्दछ । वस्तु र सेवाको निकासी पैठारीको प्रक्रियालाई सरल बनाई व्यवसायिक गतिविधिलाई संकुचन गर्ने र विस्तार गर्ने स्वतन्त्रता नागरिकलाई व्यक्तिगत अधिकारको रूपमा दिनु पर्दछ । प्रगतिशील करको व्यवस्थाबाट सकारात्मक विभेद, शारभूत समानता, क्षतीपुर्तिको न्याय र वितरणत्मक न्यायलाई आधार बनाई राज्यका तीनवटै तहमा आर्थिक विकास र नागरिकहरूको गुणस्तरीय जीवनलाई सम्बोधन गरी नीति र कानूनको तर्जुमा गर्नु पर्दछ ।

उदारीकरण

विश्व इतिहास र समकालीन राजनीतिमा सामन्तवाद, पूँजीवाद, साम्राज्यवाद, समाजवाद अनेकौं वादहरू विकास भएका छन् । प्रस्तुत वादहरूका आधारमा राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र दार्शनिक संप्रदाय विकास भएको पाइन्छ । यी संप्रदायका विकासमा श्रम, भूमि, पूँजी र प्राकृतिक साधन, भौतिक सम्पत्ति, व्यवसायिक क्षमताको प्रयोग, व्यवस्थापन, सञ्चालन र विकासका भूमिकाले प्रचुर स्थान लिएको पाइन्छ । समाज विज्ञानका उपागमहरूलाई न्याय, समानता र समृद्धि प्राप्तिको लागि गरिने विचार, सक्रिय पहलकदमी र क्रियाकलापका आधारमा व्याख्या गर्ने संप्रदायलाई विभिन्न वादमा परिभाषा र विश्लेषण गरिदै आएको छ । आर्थिक विकास, आर्थिक मन्दी र तेजी, मानिसको गुणस्तरीय जीवन यापनमा राज्यहरूको विशेष संलग्नता तथा असंलग्नता मुलुकहरूबीच फरक फरक रहदै आएको छ । विश्व व्यापार संगठनको स्थापना सँगै निजी स्वामित्वमा औद्योगिक, व्यापार, वित्तीय र मौद्रिक क्षेत्रको उदारीकरणका विषयले विश्वमञ्चमा महत्वपूर्ण स्थान पाइरहेका छन् । WTO को सदस्य राष्ट्र भएकाले उदारीकरणले सम्बोधन गरेका विषयहरूलाई नेपालले पनि आत्मसात गरेको छ । १९७० पछि भने जोन लक (Father of Classical Economy)को अवधारणाले नयाँउदारवादको विकास भएको पाइन्छ । मागरेट थेचर र रोनाण्ड रेगनले नवउदारवादको सन्दर्भमा विशेष विचार र कार्यसम्पादन गरेको पाइन्छ । देंगस्याओ पिंगले पनि स्वतन्त्रता, हक, समानता र न्यायलाई मानिस र राज्यको लक्ष्य मानी मानिसलाई उत्पादन र सेवामा छनौटको अधिकार दिनुपर्दछ, भन्ने नवउदारवादको अवधारणामा चिनीया आर्थिक क्रान्तिको शुरुवात गरे । खुला बजार, संगठित शक्ति, वित्तीय विश्वव्यापीकरण, आर्थिक क्षेत्रमार्फत देशहरूको बीचका व्यापारिक संबन्धले उदारीकरणमा नयाँ फड्को मार्दै छ । World Bank / International Monetary Fund ले नवउदारवादको सामाजिक न्याय, समाज कल्याण सहितको प्रतिस्पर्धात्मक प्रणालीलाई आत्मसात गरेका छन् । मौद्रिक, निजीकरण, वित्तीय, नियमनको स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र व्यापार नयाँ उदारवादका आधारमा नेपालले पनि औद्योगिक, व्यापार, वित्तीय र मौद्रिक क्षेत्रका नीतिहरूको निर्माण गरेको पाइन्छ ।

क) औद्योगिक उदारीकरण नीति

विश्व महामन्दी १९२९ बाट आर्थिक विकास र मानिसको मानव विकासको विषयमा चर्चा चलिरहँदा विश्व शक्तिकेन्द्र दुई ध्रुवमा विभाजित थिए । आर्थिक क्रियाकलापहरू योजनावद्ध रूपमा लैजाने राज्य नियन्त्रित आर्थिक प्रणाली र राज्य असंलग्न बजार नियन्त्रित आर्थिक प्रणालीको बीचमा विश्वव्यापी विरोधाभाष थियो । नेपालको आर्थिक प्रणालीले मिश्रित अर्थतन्त्रको स्वरूप लिएको थियो । मिश्रित अर्थतन्त्रले क्रमिक रूपमा निजीकरण र भुमण्डलीकरणलाई आन्तरिकीकरण गर्दै आएको पाइन्छ । औद्योगिक नीति, २०४९ ले परिलक्षित गरेका उद्देश्य हासिल गर्न सर्वप्रथम कृषि क्षेत्रमा अत्यधिक मात्रामा निर्भर रहेको

अर्थतन्त्रलाई औद्योगिक अर्थतन्त्रमा रुपान्तरण गर्नु जरुरी भएकोले औद्योगिक विकास सम्बन्धी सरकारी क्रियाकलापहरूलाई त्यसै दिशा तर्फ केन्द्रित गर्ने प्रयास गरियो । दोस्रो जनआन्दोलन पछि औद्योगिक नीति २०६७ ले को दफा ६ ले “सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको प्रभावकारी, समन्वयात्मक र सामञ्जस्यपूर्ण सहकार्यमा दिगो एवम् बृहत् आधारसहितको औद्योगिक विकासको माध्यमबाट राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा उल्लेख्य योगदान पुऱ्याई गरीबी न्यूनीकरणमा सघाउ पुऱ्याउने” व्यवस्था गरेको छ । २०४९ को औद्योगिक नीतिमा संसोधन ल्याई नेपालको आर्थिक कार्यप्रणालीमा तीन खम्बे आर्थिक कार्यप्रणालीलाई संवोधन गरेको छ । औद्योगिक नीति २०६७ ले मुख्य ५ उद्देश्य हासिल गर्ने लक्ष्य राखेको छ ।

१. गुणस्तरीय तथा प्रतिस्पर्धात्मक औद्योगिक उत्पादन एवं उत्पादकत्व अभिवृद्धिबाट राष्ट्रिय आय र रोजगारीमा बढोत्तरीसहित औद्योगिक वस्तुको निर्यात बढाउने ।
२. स्थानीय स्रोत, कच्चा पदार्थ, सीप र साधनको परिचालन गरी सन्तुलित राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय विकासमा उद्योग क्षेत्रको योगदान बढाउने ।
३. नविनतम प्रविधि एवम् वातावरणमैत्री उत्पादन प्रकृत्यालाई प्रयोग गरी उद्योग व्यवसायलाई दिगो एवं भरपर्दो क्षेत्रको रुपमा स्थापित गर्ने ।
४. औद्योगिक विकासका लागि आवश्यक उत्पादनशील जनशक्ति तथा व्यवस्थापकीय क्षमताको विकास गर्दै सवल लगानीको आधार खडा गरी नेपाललाई दक्षिण एशिया क्षेत्र तथा विश्वकै आकर्षक लगानीस्थलको रुपमा स्थापित गर्ने ।
५. औद्योगिक बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारको संरक्षण गर्ने ।

औद्योगिक उदारीकरणले, औद्योगिक इजाजतपत्रको उन्मूलन गर्ने, सार्वजनिक क्षेत्रमा आरक्षणको व्यवस्थालाई कम गर्ने, वैदेशिक प्रविधिको सहज उपलब्धता, व्यापार तथा व्यवसायको विस्तारमा स्वतन्त्रताले औद्योगिक उत्पादनमा प्रतिस्पर्धा, वैदेशिक लगानी र प्रविधिको वृद्धि, राज्यको ऋणको भारमा कमी तथा भुक्तानी सन्तुलन, वैदेशिक निर्यात र आयातको स्वतन्त्रता प्राप्त भई आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सहज हुन्छ । औद्योगिक उदारीकरणलाई नीतिगत रुपमा संवोधन गर्ने पहलकदमी सकारात्मक देखिन्छ । यो सक्रियताले औद्योगिक विकाससम्बन्धी क्रियाकलापहरूमा बढोत्तरी हुन जाने, व्यापक रुपमा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुने र जनताको आयस्तरमा वृद्धि हुन गई अन्ततोगत्वा मुलुकको अर्थतन्त्रमा उद्योग क्षेत्रको योगदान अग्रणी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

ख) वाणिज्य उदारीकरण नीति

तेह्रौँ योजनाले लिएको वि.सं.२०७९ (सन् २०२२) भित्र नेपाललाई अतिकम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति गर्ने दीर्घकालीन सोच तथा गरीबी घटाउने उद्देश्यलाई मार्गदर्शनको रूपमा लिई वाणिज्य नीतिको दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति, नीति र कार्यनीति तर्जुमा गरिएको छ ।

नेपालले वि.सं. २०४६ सालमा प्रजातन्त्रको पुनःस्थापना पश्चात खुला, उदार तथा बजारमुखी अर्थव्यवस्था अवलम्बन गर्दै आएको हो । आठौँ पञ्चवर्षीय योजना (वि.सं.२०४९-२०५४) देखि नै वाणिज्य क्षेत्रको विकासका साथै अर्थतन्त्रको स्थायित्व र समृद्धिका लागि खुला अर्थतन्त्रमा आधारित विभिन्न नीति तथा रणनीतिहरू तर्जुमा गरिएका थिए । खुला एवं बजारोन्मुख वाणिज्य नीतिले स्रोत साधनको परिचालन, आर्थिक विकास र गरीबी निवारणमा सकारात्मक प्रभाव पार्छ भन्ने मान्यता बमोजिम नेपालले दुई दशक अघिदेखि यस्तो नीति अवलम्बन गर्दै आएको छ । वाणिज्य क्षेत्रलाई खुला र उदार आर्थिक नीतिको अवधारणा बमोजिम अघि बढाउने सिलसिलामा वि.सं. २०४९ मा वाणिज्य नीति जारी गरिएको थियो ।

उक्त नीतिले वाणिज्य क्षेत्रलाई प्रतिस्पर्धात्मक र गतिशील बनाउन तथा वाणिज्य क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको भूमिकालाई बढाउन कोशेढुंगाको रूपमा कार्य गरेको थियो । नेपालको बहुपक्षीय, क्षेत्रीय र द्विपक्षीय व्यापार प्रणालीसँगको आबद्धता र अन्य समसामयिक विषयहरूलाई अद्यावधिक गर्न वाणिज्य नीति, २०६५ कार्यान्वयनमा ल्याइएको थियो । नेपालको राजनीतिक परिवर्तन र गणतन्त्रको स्थापना पछि नेपालको संविधान २०७२ को धारा ५१ (घ) अर्थ, उद्योग र वाणिज्य सम्बन्धी नीति :राज्यका नीतिहरू :“सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र स्वतन्त्र विकास मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने” गर्ने मुलुकको समृद्धिको यात्रा तय गर्ने मार्गदर्शन गरेको छ । वाणिज्य नीति २०७२ को दफा ६ मा “निकासी प्रवर्द्धन मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा वाणिज्य क्षेत्रको योगदान बढाई आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने” व्यवस्था छ । यसको लागि वाणिज्य नीतिले आपूर्तिजन्य क्षमताको सुदृढीकरण गर्ने र विश्व बजारमा मूल्य अभिवृद्धियुक्त प्रतिस्पर्धी वस्तु तथा सेवाको निकासी बढाई व्यापार घाटा कम गर्ने र क्षेत्रीय तथा विश्व बजारमा वस्तु, सेवा र बौद्धिक सम्पत्तिको पहुँच वृद्धि गर्ने मुख्य दुई लक्ष्य राखेको छ । हाम्रा दुवै छिमेकी मुलुक लगायत नेपालजस्ता अतिकम विकसित मुलुकले समेत अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारबाट अर्थतन्त्रमा उल्लेखनीय प्रगति गरेको भए तापनि नेपालको व्यापार घाटा दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको छ । व्यापारिक सञ्जालको विकास गर्न प्रस्तुत गरिएका चीनीया कार्यक्रम One Belt One Road जस्ता महत्वकांक्षी कार्यक्रममा नेपालले ऐक्यबद्धता जनाइसकेको छ । विद्यमान बहुपक्षीय, क्षेत्रीय र द्विपक्षीय व्यापार प्रणालीबाट अधिकतम लाभ लिन समसामयिक विषयहरूलाई समावेश गरी वाणिज्य नीति, २०७२ आएको छ ।

प्रस्तुत पृष्ठभूमिमा वाणिज्य नीति र नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीतिबीच तादात्म्यता, आपूर्तिजन्य क्षमता विकास, उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि, सेवा व्यापार, बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षण र प्रवर्द्धन, व्यापार मूलप्रवाहीकरण, व्यापारका लागि सहायता, संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व, व्यापार र वातावरण, अनुगमन संयन्त्रको व्यवस्था गरिएको छ । आपूर्तिजन्य क्षमताको सुदृढीकरण गर्ने र विश्वबजारमा मूल्य अभिवृद्धियुक्त निर्यात संभाव्य वस्तु तथा सेवाको निकासी बढाई व्यापार घाटा कम गर्ने र क्षेत्रीय तथा विश्वबजारमा वस्तु, सेवा र बौद्धिक सम्पत्तिको पहुँच वृद्धि गर्ने उद्देश्य एवं सोही अनुरूपका रणनीति, नीति तथा कार्यनीतिहरू मार्फत निकासी प्रवर्द्धन गरी समावेसी र दिगो आर्थिक वृद्धि हाँसिल गर्ने लक्ष्य तथा निकासी प्रवर्द्धन मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा वाणिज्य क्षेत्रको योगदान बढाई आर्थिक समृद्धि हाँसिल गर्ने दूरदृष्टिमा पुग्न वाणिज्य नीति, २०७२ सहयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

ग) आर्थिक उदारीकरणको नीति

आर्थिक क्षेत्रको नेतृत्व नागरिकले गर्नु पर्दछ । आर्थिक क्षेत्रमा नागरिकको नेतृत्व स्थापित गर्न भन्सार महसुल दर छुट, औद्योगिक प्रशासनमा सरलता, आर्थिक क्षेत्रको नियन्त्रणमा राज्यपक्षको असंलग्नता, वैदेशिक लगानी र प्रविधिको प्रयोगमा सशक्तीकरण र प्रगतिशील कर प्रणाली लागु गर्नु पर्दछ । आर्थिक उदारीकरणले बजारको प्रभावकारिताको विस्तार गर्दछ । जसले नागरिकहरूलाई बचत गर्न मात्र होइन बचतलाई लगानीमा परिवर्तन गर्न प्रेरणा दिन्छ । आर्थिक उदारीकरणको लक्ष्य हरेक व्यक्ति हो । व्यक्तिलाई समृद्ध र उन्नत बनाउन सक्तियो भने मुलुक समृद्ध बन्दछ । आर्थिक उदारीकरणले आर्थिक विकासलाई प्रभाव पार्दछ । आर्थिक विकास आर्थिक वृद्धिमा रुपान्तरित हुन्छ । आर्थिक वृद्धिले मानिसको गुणस्तरीय जीवनलाई मार्गदर्शन गर्दछ । यसको लागि राज्यले नेपालमा आर्थिक उदारीकरणको नीति अवलम्बन गरी बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र सुधार, पुँजी बजार र विमा बजार सुधारका रणनीति कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ । विकास खर्च र सामान्य खर्चको वजेट तथा योजना, कर प्रणाली र वजेट कार्यान्वयन मार्फत विकास हरेक मानव व्यक्तित्वलाई विकासको केन्द्रमा राख्ने, आर्थिक क्रियाकलापमा नागरिकहरूलाई सक्रिय र सार्थक सहभागितालाई सुनिश्चित गर्नु, सबै प्रकारका विभेद विरुद्धको सुरक्षा गरी विकासका उपलब्धिहरूलाई न्यायसंगत वितरणको व्यवस्था गर्ने,

प्राकृतिक साधनहरुमा सार्वभौम अधिकार र आत्म निर्णयको अधिकारलाई सम्मान गरी लोककल्याणकारी व्यवस्थाको विकास गर्नु सामाजिक एकता अर्थतन्त्र को लक्ष्य हुनु पर्दछ ।

घ) मौद्रिक उदारीकरण नीति

राज्यको आर्थिक कार्यप्रणालीमा मानिसहरुको आर्थिक क्रियाकलाप, राष्ट्रिय उत्पादकत्व, आय क्षमता, रोजगार र मुल्यनिर्धारण तरल नै रहने गर्दछन् । आर्थिक चक्रका पाँच आयामहरु: आर्थिक संकुचन, पुनरुत्थान, मुद्रास्फीति, समृद्धि र आर्थिक मन्दीले मुद्रा प्रवाह तलमाथि भै नै रहने हुन्छ । यो चक्रीय प्रणालीमा जब मुद्रा स्फीतिको कारणले सेवा र उत्पादनको मुल्य बढ्ने र मुद्राको मुल्य कमजोर हुने गर्दछ । जब मुद्रा बढी हुन्छ त्यसले मागलाई बढाउँछ । त्यसपछि माग र आपूर्ति दुवै बढ्छन् । यस्तो अवस्थामा नेपाल राष्ट्रबैंकले मुद्रा स्फीति नियन्त्रण गर्न ल्याउने नीतिलाई मौद्रिक नीति र सरकारले ल्याउने मुद्रा स्फीतिलाई नियन्त्रण गर्न ल्याउने नीतिलाई आर्थिक नीति भनिन्छ । मौद्रिक नीतिको माध्यमबाट सरकारले आय र व्ययलाई नियन्त्रण गरी मुद्रास्फीतिलाई रोकेर अर्थतन्त्रलाई बलियो बनाउने काम गर्दछ । मौद्रिक प्रवाह मार्फत माग आपूर्तिलाई व्यवस्थापन गर्न गरेको संरचनालाई बदल्ने र सरकारी खर्च मार्फत पुँजी प्रवाह गरी आपूर्ति र मागलाई व्यवस्थापन गर्न सरकारले मौद्रिक नीति ल्याउने गर्दछ । खुकुलो मौद्रिक नीति : मुद्रास्फीति र सशक्त मौद्रिक नीति : आर्थिक मन्दी वीचको अन्तरविरोधलाई व्यवस्थापन गर्ने गर्दछ ।

मानिसका आधारभूत अधिकारहरु राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक आयामहरु विश्वव्यापी अभियानको रुपमा विकास हुँदै थिए । यी अधिकारहरु विश्व उदारीकरणको प्रभावले नेपालमा प्रवेश पाउँदै थिए । राजनीतिक रुपमा विश्वमा आएको परिवर्तनले उदारीकरणको प्रक्रियाले व्यापकता पाइरहेको थियो । नेपालमा पनि २०४६ सालको आन्दोलनले राजनीतिक स्वतन्त्रताको उपलब्धि र राजनीतिक अधिकारको उपलब्धिलाई २०४७ सालको संविधानले सम्बोधन गरेको पाइन्छ । नीतिहरुलाई कार्यान्वयनमा लैजान अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा हस्ताक्षर भएका र राज्य पक्षराष्ट्र भएका सन्धि र संभौताको माताहतमा राज्यको कानूनको निर्माण र कार्यान्वयन गर्नु राज्यको दायित्व हो । नेपालमा राज्यको कानूनी प्रणालीको संरचना र पुनसंरचनाले उदारीकरणको प्रक्रियालाई मुलभाग बनाई अगाडि बढेको तुलनात्मक अध्ययनले देखाउँछ ।

नेपालमा २०४६ भन्दा अगाडिको निर्देशित, केन्द्रकृत र नियन्त्रित कानूनी प्रणाली

कानूनी प्रणाली पञ्चायती व्यवस्थाबाट कठोर रुपमा नियमन गरिन्थ्यो । पञ्चायती व्यवस्थाबाट नियन्त्रित र औद्योगिक प्रतिष्ठानको दर्ता, सन्चालन र विस्तार गर्दा सरकारी इजाजतमा प्रणाली अत्यन्त कठोर थियो । व्यवस्थाले तोकेको क्षेत्रमा मात्र निजी क्षेत्रले लगानीको अवसर प्राप्त गर्दथ्यो । धेरै क्षेत्रहरु राज्यबाट नियन्त्रित थिए । तेल, हेभि इकुपमेन्ट, टेलिकम, खनिज, हाइड्रो पावर, वित्तीय क्षेत्र समेतमा आवश्यक सेवा सञ्चालन ऐन, २०१४, आवश्यक वस्तु संरक्षण ऐन, २०१२, कालो बजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ खाद्य ऐन, २०२३, नेपाल प्रेट्रोलियम ऐन २०४० निकासी पैठारी नियन्त्रण ऐन २०१३, खानी तथा खनिज पदार्थ सम्बन्धी ऐन, २०४२, पेटेन्ट, डिजायन र तथा ट्रेडमार्क ऐन २०२२ जस्ता ऐनहरुले नेपालको उद्योग र वाणिज्य नीतिहरु प्रभावित थिए । सबै उद्योग, प्रतिष्ठानहरु व्यवस्थाबाट नियन्त्रित र नियमित गरिन्थ्यो । व्यवस्थाको विश्वास थियो कि ठूला उद्योग प्रतिष्ठानलाई दर्ता दियो भने एकाधिकार र शोषण हुन्छ त्यसैले सरकारले यी क्षेत्रको सञ्चालन गर्नु पर्दछ भन्ने गरिन्थ्यो । तात्कालीन अवस्थामा धेरै उत्पादनको मुल्य निर्धारण समेत सरकारले गर्ने गर्दथ्यो ।

२०४७ भन्दा पश्चात विकेन्द्रित र उदारीकृत कानूनी प्रणाली

२०४६ सालको जन आन्दोलनले नेपालमा राजनीतिक स्वतन्त्रता, राजनीतिक अधिकारको उपलब्धी र आर्थिक स्वतन्त्रताको उपलब्धिलाई सवैधानिक संबोधन पछि, नेपालमा उदारीकरणको आयामले गति लिएको

पाइन्छ । विश्वव्यापी रूपमा विकास भएको वित्तीय उदारीकरण, निजीकरण र विश्वव्यापीकरणले सिर्जना गरेका नयाँ आयामहरूलाई क्षणिक विषम आर्थिक अवस्था र आर्थिक वृद्धिदरको अन्तराष्ट्रिय दायित्वले धेरै क्षेत्रमा सरकारलाई उत्तरदायी बनाइरहेको थियो । आर्थिक विकासको रणनीति अनुसार उदारीकरणसंगै आर्थिक सुधारका कार्यक्रमहरू लागु गरियो । राज्यबाट नियन्त्रित उद्योगहरूलाई क्रमिक रूपमा निजी क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गर्ने, सार्वजनिक क्षेत्रको भूमिका कम गरी निजी क्षेत्रको भूमिका विस्तार गरियो । माग र आपूर्तिको आधारमा बजार मुल्यको नियन्त्रण गर्ने प्रणालीलाई राज्यले अंगीकार गर्‍यो । वैदेशिक कम्पनीहरू नेपालमा प्रवेशसंगै औपनिवेशले पनि प्रवेश पाउँछ भन्ने विश्वास गर्ने राज्यले आरक्षित उद्योग र व्यापारलाई उदारीकरण र निजीकरण गर्न वैदेशिक लगानीलाई आकर्षण गर्ने रणनीति, नयाँ आर्थिक नीति र औद्योगिक नीति अभ्यासमा ल्याइयो । नेपाल कम पुँजी र वढी श्रम भएको मुलुक हो । त्यसैले पुँजी र प्रविधिलाई आयात गर्न राज्यले उदारीकरण, औद्योगिकीकरण, प्रतिष्ठानमा राज्यको असंलग्नता र वैदेशिक लगानीलाई आकर्षण गर्न राज्य उद्दत देखिन्छ । आर्थिक क्षेत्रको उदारीकरणको लागि विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन २०४९, औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान, २०५३, खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन २०५६, वित्तीय क्षेत्रको उदारीकरणको लागि बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ लाई प्रतिस्थापन गरेको ऐन २०७३, वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४, भन्सार ऐन, २०६४, गैर आवासीय नेपाली सम्बन्धी ऐन, २०६४, लगानी बोर्ड ऐन, २०६८, उपभोक्ता ऐन २०५४, सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ लगायतका ऐनहरूले उदारीकृत अर्थव्यवस्था प्रणालीलाई सम्बोधन गरेको पाइन्छ ।

उदारीकरणको अभ्यासको उपलब्धि र प्रभाव

उदारीकरण मान्यताहरू प्रस्तुत चार आयामहरू माफत राज्यव्यवस्था प्रणालीमा प्रतिविम्बित हुन्छन । औद्योगिक नीति र व्यापार नीति माफत द्रुत विकसित अर्थव्यवस्थाको सुदृढीकरण र मौद्रिक नीति र आर्थिक नीति माफत मुद्रा स्फीति, तरलता र वित्तीय जागरण संगै मानिसको जीवन पद्धतिमा नयाँ शक्ति, हित र ज्ञानको प्रयोगमा विज्ञान र प्रविधिका नयाँ उपलब्धिले मानिसका प्रवल इच्छा, उन्नत चाहना र अनिवार्य आवश्यकतालाई बृहत बनाइरहेको छ ।

नयाँ उदारवादले आर्थिक वृद्धिदरलाई बढाउँछ । औद्योगिक क्षेत्रको प्रतिपर्धात्मक श्रेष्ठता कायम राख्छ । गरीबी र असमानताको न्यूनीकरण, आर्थिक मन्दीलाई कमी, मूल्य नियन्त्रण, भुक्तानीमा सन्तुलन र कार्यसम्पादनमा प्रभावकारिता लाई राज्यले सारेका कार्यक्रमलाई सहयोग पुऱ्याउँछन भने उदारवाद वा नवउदारवाले कृषि अर्थव्यवस्था प्रणालीलाई कम महत्त्व दिन्छन । विश्व बैंक र अन्तराष्ट्रिय मुद्राकोषको दवाव, वैदेशिक ऋणमा आश्रय, निजीकरणको अवाञ्छित शोषण तथा प्रभाव, बेरोजगारको समस्या वैदेशिक प्रविधिमा आस्रित, समाजकल्याणको अभाव, बर्ग संघर्ष, वित्तीय समावेशीकरणमा समस्या, गरीब र कमजोर बर्गको उत्थानमा उदशीनता, राष्ट्रिय महत्त्वका विषयमा व्यवस्थाले समष्टिगत दिगो विकास रणनीतिलाई सम्बोधन गर्न सकिदैन ।

व्यक्तिगत स्वामित्व, प्रतिस्पर्धात्मक श्रमको मुल्य, पुनर्उत्पादन, बजार नियन्त्रण प्रणाली, सामन्तवादी व्यवस्थाको विकसित स्वरूपको रूपमा स्वतन्त्र बजार नियन्त्रित अर्थव्यवस्था प्रणालीका कारणले पुँजीबजारको विकासले व्यापार व्यापारिक प्रतिस्पर्धाको कारणले प्रविधिको विकास र आविस्कारमा मानिसहरूको संलग्नता संगै कृषि पुँजीवादबाट औद्योगिक पुँजीवादको विकास भयो । १८ औं शताब्दीमा मानिसको बर्ग मालिक र श्रमिक रूपमा विकास भयो । अतिरिक्त मुल्यको कारण शोषण र स्वामित्वको कारण औद्योगिक क्रान्ति र पुँजीवादको विकासका कारण अर्को मध्यमवर्गको विकास भएको पाइन्छ । १९ औं शताब्दीमा उच्च तहको कर्मचारी, प्राविधिक व्यक्ति(चिकिस्सक, इन्जिनियर) वर्गीय अवधारणाले आर्थिक असामताको विकास भएको पाइन्छ । २० औं र २१ औं शताब्दीमा पुगदा पुँजी, प्रविधि र व्यवसायको विस्तारले आज यो मध्येम वर्ग

फराकिलो भएर गएको छ । यो विकासले उपभोगतामुखी अर्थव्यवस्थाको विकास र उदारीकरणले अभि उच्च स्तरमा चिन्तनको माग गरेको छ । सामाजिक प्रणाली, कानुनी प्रणाली, पर्यावरणीय प्रणाली र आर्थिक प्रणालीलाई समावेशी लोकतन्त्र र तेस्रो पुस्ताको अधिकार मार्फत उदारवाद, नयाँ उदारवाद हुँदै अबको मार्ग सामाजिक एकता अर्थतन्त्रको हो ।

सामाजिक एकताको अर्थतन्त्र

मानव सभ्यताको विकाससंगै परिस्थितिको सामना गर्न र मानिसका प्रबल इच्छालाई संवोधन गर्न मानिसले ज्ञान, विज्ञान र प्रविधिको चिन्तन, विकास र आविस्कार गर्दछ । मानिसको मनोविज्ञान हो-ऊ दुनियाँको सबभन्दा शक्तिशाली, धनी, सुन्दर र आकर्षक व्यक्तित्व निर्माणको लागि संघर्ष गर्दछ । यो मनोविज्ञानलाई व्यवस्थापन गर्न मानिसले उपलब्ध साधन, स्रोत र प्रविधिको आधारमा यसको सन्चालन गर्ने नीति र विधिको आधारमा नियन्त्रण गर्न प्रेरित हुन्छ । मानिसले आफूलाई केन्द्रमा राखेर सोच्ने विषयमा मानिसका जीवन, स्वतन्त्रता, हक र आत्मसम्मान मुख्य विषय हुन । समष्टिमा यसलाई विकास गर्दा मानिसले चाहना गर्ने शान्ति, श्रम, स्वतन्त्रता, बन्धुत्व, सुख, समानता र न्यायका हाम्रा समाजको अग्रगमनको मार्गचित्रका आधारभूत विषय हुन । प्रस्तुत आधाभूत विषयको सन्चालनमा पश्चिमा राज्यहरूले विकास गरेका नयाँ आयामको रूपमा उदारवाद देखा पऱ्यो । पूर्वीय सभ्यतामा आर्थिक प्रणाली राज्यमा नियन्त्रित नभई वर्णाश्रम व्यवस्थामा आधारित थियो । वर्णाश्रम धर्ममा राज्यको कुनै हस्तक्षेप थिएन ।

उदारवादको आधारभूत विषय नागरिकमा आर्थिक न्यायको लागि आर्थिक कार्यप्रणालीले नागरिकहरूलाई सेवा पुऱ्याउनु पर्दछ । मानिस वस्तुभन्दा महत्वपूर्ण, श्रम पूँजीभन्दा महत्वपूर्ण, हरेक श्रमिकलाई उत्पादक कार्य, मर्यादित काम, सुरक्षित कार्यस्थल, संगठित हुने र संगठनमा आवद्ध हुने, आर्थिक सुरुवात र निजी सम्पत्ति आर्थिक न्यायसंग जोडिएका आधारभूत पक्षहरू हुन । मानिसका आधारभूत आवश्यकताको परिपूर्ति नगरिकन कसैलाई पनि प्रचुर धन सिर्जना गर्ने अधिकार हुने छैन । यस्ता विषयलाई आर्थिक तथा मौद्रिक नीतिको माध्यमबाट आर्थिक न्याय सिर्जना गर्न प्रगतिशील कर प्रणाली, हदबन्दी लगायतको व्यवस्था गर्ने गरिन्छ । आधुनिक युगमा विकास भएको विकासको अधिकार र समृद्धिको अधिकार परिपूर्ति गर्न हरेक मानिसलाई हरेक दिन कामगर्ने अधिकार सिर्जना गर्ने, आधारभूत आवश्यकताको परिपूर्ति, बृहत आर्थिक असमानताको न्यूनीकरण गर्ने, श्रमिकको हित प्रवर्धन गर्ने, प्रत्येकलाई प्रत्येकको क्षमता अनुसारको काम र प्रत्येकलाई प्रत्येकको आवश्यकता अनुसार उत्पादन र सेवा, धनको न्यायिक वितरण, श्रमिकहरू हितको विशेष सुरक्षा, कमजोर वर्गको सुरक्षाको लागि विशेष अधिकार, सम्पत्तिको सीमित अधिकार, समान कामको लागि समान ज्याला लगायतका अधिकारहरू पहिलो पुस्ताको अधिकार (नागरिक राजनीतिक अधिकार), दोस्रो पुस्ताको अधिकार(आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार) र तेस्रो पुस्ताको अधिकार(विकास,शान्ति,पर्यावरण र आत्मनिर्णयको अधिकार)का रूपमा विकास भएका छन् ।

न्याय समाजका सबै सदस्यको आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक सुधारका लागि काम, आर्थिक र सामाजिक असामताको न्यूनीकरण, स्वस्थ आर्थिक क्रियाकलाप, न्यायपूर्ण श्रम र सामाजिक ऐक्यवद्धतासंग जोडिएको हुन्छ । समावेशी उदारीकरणले अर्थव्यवस्थाको सुदृढीकरण मार्फत सामाजिक एवम् निजामति व्यवस्थाको लोकतान्त्रिकीकरण, नवनिर्माणकार्यमा व्यापक जनसमुदायको सहभागिता, नागरिकको सांस्कृतिक र शैक्षिक स्तरमा वृद्धिको लागि आर्थिक समावेशीकरणको अवधारणामा नीतिलाई अवलम्बन गर्नु पर्दछ । समावेशी अर्थतन्त्रलाई संवोधन गर्न सन्वैधानिक रूपमा सार्वजनिक, निजी र सहकारीको साभेदारीमा सामाजिक एकता अर्थतन्त्र मार्फत समृद्धिको यात्रा पुरा गर्ने लक्ष्य नेपालको संविधान २०७२ ले गरेको छ । यो समृद्धिको यात्राका लागि सांस्कृतिक सहकार्यको सम्वर्धन : आन्तरिक र बाह्य पर्यटन प्रवर्धन, समृद्ध समाजको निर्माण : वैज्ञानिक भूमिसुधार तथा कृषिमा युगान्तकारी रूपान्तरण समृद्धिको आधार : जलस्रोत, ऊर्जा र सुदृढ

भौतिक पूर्वाधारको विकासका लागि आर्थिक कार्यप्रणालीलाई सामाजिक एकता अर्थतन्त्र को नयाँ आयामको कार्यदिशा अनुशरण गर्नु पर्दछ। समुदायमा व्यवसाय, सहकारिताको विकास, संयुक्त पुँजी कम्पनी मार्फत आम नागरिकको पुँजी बजारमा संलग्नताको नीतिगत व्यवस्था सामाजिक एकता अर्थतन्त्र को आयाम हुनेछ।

मुलुकको समृद्धिको यात्रामा नेपाल यतिवेला युगान्तकारी ऐतिहासिक बिन्दुमा छ। एकातिर पुनरुत्थान गर्ने अर्कोतर्फ यथाअवस्थामा रहने राष्ट्रनिर्माणको यो दोस्रोअध्यायमा उभिर हामीले संविधानमा उल्लेख गरेको सामाजिक ऐक्यवद्ध अर्थतन्त्रको मर्मको माध्यमबाट आर्थिक प्रणालीलाई संस्थागत गर्नु पर्दछ। पर्यावरणको पुनरुत्थानका संघीय प्रणालीका विषयहरु कानूनी प्रणाली, वित्तीय प्रणाली र आर्थिक प्रणालीको संगठनात्मक संरचना र पुनसंरचनालाई एकसुत्रमा बाँधेर अन्तरसम्बन्धित बनाउनु पर्दछ। लागि शास्त्रीय विधिको परिभाषा गर्नु छ। नेपालले विश्व अर्थव्यवस्था र सामाजिक प्रणाली अभियानको यो प्रतिबद्धतामा राज्यको ऐक्यवद्धता मात्र भयो भने हामी मानव विकास र समाज विकासको समष्टिगत विकासको यात्रा समृद्धिको यात्रा तय गर्न सक्ने छौं। नेपालको संविधानले नयाँ अर्थ व्यवस्था सामाजिक एकता अर्थतन्त्रको माध्यमबाट सामाजिक प्रणाली तथा राजनीतिक विचारधारा र संस्कृतिको गन्तव्यको रूपमा समृद्धि, समानता र न्याय सहितको समाजवादको कल्पना गरेको छ।

समाजवादको प्राप्तिको दिशामा नेपालको वर्तमान संविधानले अगाडि सारेको सामाजिक एकता अर्थतन्त्रमा आधारित तीन स्तम्भहरु (राज्य, सहकारी र निजी) को साभेदारीमा समृद्धिको योजना बनाउनु पर्दछ। वर्तमान परिप्रेक्षमा समृद्धि आम जनजिब्रोको बोली बन्दैछ। यो सकारात्मक भावना र मनोवृत्तिले मात्र सम्भव हुँदैन। समृद्धिको यात्राको दिशा र दृष्टिकोणको विषयमा अन्यौलता छ। समानता र न्यायको लागि मानिसको यथाअवस्था रहन चाहने गुण र केही व्यक्तिको विशेष हैसियतमा परिवर्तन ल्याई नागरिक तहमा सम्पूर्ण आर्थिक समावेशीकरण र परिस्थितिको ठोस विश्लेषणको आधारमा नयाँ कार्यदेश आवश्यक छ। नयाँ पुस्तालाई मानव अधिकार, संस्कृति, व्यापार, वातावरणीय सरोकार, वित्त र व्यापारमार्फत नेपालको समृद्धिको यात्रामा प्रेरित गर्नु पर्दछ। सैद्धान्तिक पक्षको गतिशीलता र प्रविधिको विशिष्टता तथा नैतिक पक्षको नेतृत्वलाई आत्मसात गर्दै दिगो विकासलाई सम्बोधन गर्नु पर्दछ। सामाजिक एकता अर्थतन्त्र ले परिणाममुखी समृद्धिको यात्रासंग प्रस्तुत दुई विषयहरु राज्यको वृद्धि र विकासको योजना, लक्ष्य र उद्देश्यसँग सापेक्ष हुनु पर्दछ।

सामाजिक र एकताको अर्थतन्त्रले समाज, समुदाय र संसारसंग जोडिएका आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र पर्यावरणीय उद्देश्यलाई उत्पादकत्व, रोजगारी सृजना र आर्थिक कल्याणको रूपमा सम्बोधन गर्दछन। श्रमिक, उत्पादनक र उपभोक्ताहरु बीचको सहकारी, सहयोगी र एकता सम्बन्धका विभिन्न स्तरहरु र रुपहरुलाई समावेश गर्दछ। कार्यस्तलको लोकतन्त्र, मर्यादित श्रम र आत्म व्यवस्थापनलाई उच्च महत्व दिँदै सरकारको पर्यावरण, निजीक्षेत्रको पर्यावरण र सहकारीको पर्यावरणमा पुनरुत्थान गर्न आवश्यक छ, भन्ने विषयमा उडिसा सम्मेलनले प्रस्तुत तीन विषयमा पर्यावरणको पुनरुत्थानमा जोड दिएको थियो।

- सरकारी पर्यावरण व्यवस्था : सार्वजनिक सेवामा सुशासन कायम राख्न सरकारी पर्यावरणीय व्यवस्थामा आमूल परिवर्तन आवश्यक छ। नीतिगत सर्वोत्तमता र कानूनी सहिताको परिपालना अन्तरसम्बन्धित बनाउँनु पर्दछ। संघीयताको कार्यान्वयनसंगै शासकीय स्वरूप र प्रशासनमा आएको परिवर्तनले सरकारी पर्यावरणका संयन्त्रमा स्थिरता, बलियोपन र एकरूपता कायम गर्नु पर्दछ। सम्बन्धित क्षेत्रको नियमन, प्रवर्धन र प्रशिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ।
- सामुदायिक क्षेत्रको पर्यावरण : सहकारी अभियान, परोपकारी संस्थाहरु, गैर-सरकारी संस्थाहरु (एनजीओहरु) र गैर-नाफामुखी संस्थाहरु सामुदायिक रूपमा सञ्चालित हुने स्वैच्छिक क्षेत्र

भनिन्छ। SSE ले सहकारी र पारस्परिक संघहरूको परम्परागत रूपहरू, साथै महिला स्व-सहायता समूहहरू, सामुदायिक वन समूहहरू, सामाजिक प्रावधान संस्थाहरू वा निकट सेवाहरू, निष्पक्ष व्यापार संगठनहरू, अनौपचारिक क्षेत्रका कामदारहरूको संघ, सामाजिक उद्यमहरू, र सामाजिक पूँजीलाई सामुदायिक क्षेत्रको पर्यावरण अनुसार अनुकूलन गर्नु पर्दछ। विश्व वित्तका योजनाहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय विकास समुदायले विकासलाई पुनर्विचार गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। हालको आर्थिक र खाद्य संकट, जलवायु परिवर्तन, निरन्तर गरीबी र बढ्दो असमानतालाई सामान्य रूपमा व्यापारले रोक्न सकेको छैन।

- निजी क्षेत्रको पर्यावरण : निजी क्षेत्र भनेको देशको आर्थिक प्रणालीको भाग हो जुन सरकारी निकायको सट्टा व्यक्ति र कम्पनीहरूद्वारा सञ्चालित हुन्छ। अधिकांश निजी क्षेत्रका संस्थाहरू नाफा कमाउने उद्देश्यले सञ्चालित छन्। रोजगारी सृजना, वस्तु तथा सेवा उपलब्ध गराउने र आर्थिक वृद्धिलाई उत्प्रेरित गरेर निजी क्षेत्रले अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ। यो सरकारका लागि कर राजस्वको महत्वपूर्ण स्रोत हो। व्यवसायहरूले सार्वजनिक सेवाहरू कोषमा मद्दत गर्न र सरकारहरूलाई पूर्वाधार र अन्य महत्वपूर्ण परियोजनाहरूमा लगानी गर्न सक्षम पार्न कर तिर्छन्।

नेपालको सन्दर्भमा दिगो विकासका लागि २०३० एजेन्डाको सन्दर्भमा, हामीले सामाजिक र एकता अर्थतन्त्र (SSE) लाई विश्वलाई राम्रोका लागि परिवर्तन गर्ने महत्वपूर्ण मार्गको रूपमा विचार गर्न आवश्यक छ। अन्तर्राष्ट्रिय ज्ञान र नीति सर्कलहरूमा SSE को दृश्यता र औचित्यता बढाउनको लागि सामाजिक र एकता अर्थतन्त्रको प्रवर्द्धनको लागि संयुक्त राष्ट्र अन्तर-एजेन्सी टास्क फोर्स (UNTFSSSE) स्थापना गरिएको थियो। हामी विश्वास गर्छौं कि SSE ले दिगो विकासको आर्थिक, सामाजिक साँस्कृतिक र वातावरणीय मुद्दामा एकीकृत दृष्टिकोणलाई सम्बोधन गर्नको लागि पर्याप्त प्रतिज्ञा राख्छ।

नेपाल समृद्धिको यात्रामा सामाजिक एकता अर्थतन्त्र लाई संवैधानिक रूपमा स्वीकार गरिएको छ। सामाजिक एकता अर्थतन्त्रको सुदृढीकरणका लागि **आर्थिक विकासको क्षेत्रमा** : वित्तीय पूर्वाधारको विकास(आर्थिक र मौद्रिक नीति), उद्यमशीलता(औद्योगिक नीति), व्यापार(वाणिज्य नीति) नवप्रवर्तन र आविस्कार लोकतान्त्रिक संस्थाको निर्माण, सेवा र सुविधामा एक द्वार प्रणाली, नागरिकको क्षमता अभिवृद्धि (वित्तीय शिक्षा, नागरिक शिक्षा र व्यवसायिक शिक्षा) र **गुणस्तरीय जीवन** : तीन पुस्ताका अधिकारहरू : नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार, आर्थिक सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार, शान्ति, विकास, वातावरण र आत्मनिर्णयको अधिकारलाई क्रमिक रूपमा सम्मान, सुरक्षा र वहालीको निम्ति संवैधानिक रूपमा सकारात्मक अनुभूति गरिएको छ। आयमा वृद्धि जीवनमा समृद्धि, खुशी र सुशासनको प्रत्याभूति दिने गरी समावेशी उदारवादका समष्टिगत अवधारणाले मुर्त स्वरुप लिनु पर्दछ। आधुनिक मानव जीवनका दुई पक्ष आर्थिक विकास र गुणस्तरीय जीवन सम्बोधन गर्न सामाजिक एकता अर्थतन्त्र निर्देश गर्ने समावेशी आर्थिक लोकतन्त्र निजी, सार्वजनिक र सहकारीको साभेदारीमा आधारित आर्थिक प्रणालीका आधारमा संघिय, प्रादेशिक र पालिकीय कानून निर्माण गर्नु पर्दछ। सामाजिक एकता अर्थतन्त्र मार्फत आधुनिक युगलाई सम्बोधन गर्न आर्थिक विकास र रणनीतिक मार्गदर्शन गर्नु पर्दछ। सामाजिक, आर्थिक र पर्यावरणीय न्याय सहितको समतामुलक समृद्धिको यात्रा तय गर्नु पर्दछ। उदारवाद, नवउदरवादको जगमा विकसित सामाजिक एकता अर्थतन्त्र मार्फत समृद्धि सहितको समानता र गुणस्तरीय जीवन सहितको न्यायको स्थापना गर्नु पर्दछ।

पुर्नउत्थानवादी नेतृत्व

पुर्नउत्थानवादी नेतृत्व एक प्रभावकारी दृष्टिकोण हो जसले समाज, संसार र समृद्धिलाई दिगोपन र भविष्यद्रस्टाको विकासतर्फ लैजान्छ। नेतृत्वले संगठनात्मक विकासमा राज्यव्यवस्था प्रणालीलाई संलग्न गराउँदा, तिनीहरूले पुर्नउत्थानवादी नेतृत्व शैली अपनाउनु पर्दछ। हाम्रो पर्यावरणका संरक्षणको नीति

र कार्यक्रम तय गर्दा सामाजिक र प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षणमा ध्यान दिनु पर्दछ, नयाँ स्रोतहरू पनि जोगाउनु पर्दछ जुन दुरुपयोग वा अत्यधिक प्रयोगबाट समाप्त हुन्छ। हामी संसार र यसको प्रकृतिलाई विभिन्न तरिकाले नष्ट गर्दैछौं, क्षमताभन्दा बढी माछा मार्ने, ग्लोबल वार्मिङको मात्रा बढाउने र हिमनदीको मोटाई घटाउने काम गरिरहेका छौं। हामीले पृथ्वीको क्षमताभन्दा बाहिरको प्रदूषण र फोहोरको विसर्जनलाई निरन्तरता दिइरहेका छौं।

स्रोतसाधनलाई छिटो दोहन गर्नुको सट्टा पृथ्वीको स्रोतको संरक्षण गर्नु नागरिकहरूको दायित्व हो। भविष्यको पुनः चित्रण गर्न सम्पूर्ण खेल मैदानको रूपान्तरण आवश्यक छ। त्यसैले अर्थव्यवस्थालाई जीवन दिन समग्र संगठनात्मक संरचना र नीतिको पुनर्निर्माण गर्नुपर्छ। सरकारले राष्ट्रको मौद्रिक प्रणाली र आर्थिक प्रणालीको, व्यापार नीति र वाणिज्य नीतिको पुनर्संरचनामा पनि ध्यान दिनुपर्छ। सामाजिक एकता अर्थतन्त्रले नयाँ नीति र प्रणालीलाई पुनः लागु गर्न सामाजिक रूपमा उत्तरदायी शासन प्रणालीको व्यवस्था, परिमार्जित नैतिक मूल्यहरूको स्थापना, समुदायलाई सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र पर्यावरणीय लाभको वितरण, परिस्थिक संरक्षण र दिगो आर्थिक विकास जस्ता विषयवस्तुलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ।